

Pogledi na prihodnost Slovenije

Odločitve za samostojno in neodvisno Slovenijo

Po plebiscitarnem odločanju ob koncu 1990. leta je postalo jasno, kakšna je težnja prebivalcev Slovenije glede prihodnosti njihove republike. Tudi naši raziskovalni rezultati kažejo, da se večina Slovencev zavzema za samostojno Slovenijo. Opaznejši je delež odgovorov, da naj bo Slovenija v prihodnje samostojna država v okviru jugoslovanske konfederacije, le redki pa se odločajo za nespremenjeno sedanjo vključenost Slovenije v jugoslovansko federacijo. V letu dni so se stališča Slovencev močno spremenila. V lanskem prvem polletju so se prevladujoča stališča izrazito nagibala h konfederacijski povezavi Slovenije z drugimi republikami Jugoslavije. Dogajanja v drugem polletju 1990. leta in propagandna akcija pred plebiscitom pa so nagnila odločitve za Slovenijo kot samostojno državo od približno četrtnskih deležev v začetku leta do večinskih deležev ob koncu leta. V obdobju pred plebiscitom je postajalo očitno, da jugoslovanska ekonomska reforma ne bo uspela, grožnje JLA proti samostojnosti Slovenije so postajale ostrejšje, pa tudi volilni rezultati v Srbiji in Črni gori so kazali, da postajajo razlike v usmeritvah med vzhodnimi in zahodnimi političnimi sistemi v Jugoslaviji očitnejše.

Podatki iz raziskave so kazali na to, da se bo večina Slovencev na referendumu odločala za samostojno in neodvisno Slovenijo in da jih le 38% ve, da zahodne države v glavnem ne podpirajo prizadevanj Slovenije za njeno osamosvojitve, tretjina pa ima o tem pritrtilno mnenje, se pravi, da ima Slovenija njihovo podporo. O mednarodnih vidikih priznanja samostojne Slovenije anketiranci niso dovolj informirani, ali pa jih ne upoštevajo pri svojem odločanju, ker menijo, da bo do mednarodnega priznanja prišlo šele potem, ko bo plebiscitarne odločitve znotraj Jugoslavije uveljavila slovenska oblast.

Ob množični večinski odločitvi prebivalcev Slovenije za neodvisno in suvereno Slovenijo se zastavlja vprašanje o njihovem razumevanju samostojnosti Slovenije v povezavi z odcepitvijo od Jugoslavije. Večina tistih, ki se odloča za samostojnost Slovenije, se hkrati odloča tudi za njeno odcepitev od Jugoslavije. Vendar se deleži obeh stališč povsem ne prekrivajo. Deleži pritrtilnih stališč o odcepitvi od Jugoslavije (65%) so višji od deležev pritrtilnih stališč o neodvisni in samostojni Sloveniji (77%). Manjši del anketirancev (približno 11%) samostojnost in neodvisnost Slovenije ne razume kot njeno odcepitev od Jugoslavije. Povezava obeh pritrtilnih stališč, kakor tudi odklonilnih stališč, je izrazito poudarjena.¹

Težnje po samostojni Sloveniji in njeni odcepitvi od Jugoslavije so se v zadnjem obdobju močno povečale. V raziskavi ob koncu leta 1988 je na primer 47% anketirancev razmišljalo o smiselnosti razprav o odcepitvi Slovenije, in le 28% jih je menilo, da se bo Slovenija odcepila zaradi jugoslovanskih mednacionalnih politič-

* Dr. Peter Klinar, redni profesor sociologije na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani.

¹ - O metodi standardiziranega reziduala, glej C. Trampuž v TIP 3-4/91, str. 376.

- SJM 90/2.

nih konfliktov.² V raziskavi ob koncu 1989. leta so se povečali deleži stališč o smiselnosti razprave o samostojnosti Slovenije na 52%, deleži stališč o možnosti odcepitve Slovenije pa na 45%.³

Razlogi za odločitve anketirancev za samostojnost Slovenije so pretežno ekonomske narave. Menijo, da jim bo ekonomska samostojnost prinesla boljše ekonomske razmere, višji standard in razvojne perspektive, ko Slovenija ne bo več izkoriščana. Maloštevilni anketiranci omenjajo dosedanje trajne težave pri sodelovanju z drugimi republikami in pa pomen politične in kulturne avtonomije Slovenije. Tudi nasprotni razlogi so osredotočeni na ekonomske probleme, ki bi se mogli pojaviti ob osamosvojitvi Slovenije. Izraženi so dvomi v možnost gospodarskega preživetja Slovenije zaradi njene majhnosti, ekonomske povezanosti z Jugoslavijo. Omenjajo še zgodovinsko skupno povezanost Slovenije z Jugoslavijo, nevarnosti političnega in vojaškega ogrožanja Slovenije, njeno negotovo usodo po osamosvojitvi. Kratkoročno slovenska javnost ni evforična in se zaveda težav; po osamosvojitvi velikih sprememb še ne pričakuje. Deleži stališč o poslabšanju oz. izboljšanju razmer po osamosvojitvi so uravnoteženi, kratkoročna pričakovanja so realistična. Dolgoročna poblescitarna pričakovanja pa so izrazito optimistična. Večina anketiranih pričakuje, da se bodo razmere v naslednjih desetih letih izboljšale, kar je treba nenazadnje šteti za temeljni razlog za plebiscitarno odločanje o samostojnosti Slovenije.

Javno mnenje razkriva tudi žrtve ob osamosvojitvi Slovenije. Anketiranci so v pogledu lastnih žrtev za ostvaritev samostojnosti Slovenije realistični. Večina od njih se odloča za neskrayne žrtve: več in boljše so pripravljene delati in živeti bolj skromno z odpovedovanjem delu dohodka. Pripravljenost za skrajne žrtve je manjša: boriti se tudi z orožjem za samostojnost (20% odgovorov). Le malo pa jih je pripravljenih prenašati revščino, nezaposlenost, napetosti in negotovosti. Samostojnost Slovenije mora dolgoročno z boljšim delom pripeljati do socialno-ekonomskih dosežkov in to brez skrajnih naporov in žrtev. Brez teh dosežkov in takšnih načinov njihovega doseganja, cilji plebiscitarnih odločitev za samostojno Slovenijo ne bodo doseženi.⁴

Analiza variance pokaže, da se anketiranci, ki se odločajo za samostojno Slovenijo, nagibajo k pričakovanjem, da bo v samostojni Sloveniji v prihodnje več demokracije, osebne varnosti, možnosti za osebno napredovanje in materialnega blagostanja.⁵ Odločitve o samostojni Sloveniji težijo k celovitemu razvoju Slovenije, ki zadeva njen razvoj v socialno-ekonomskem in političnem smislu, vključno z možnostmi razvoja civilne družbe, povezanim z individualnimi razvojnimi možnostmi.⁶ Nespremenjene razmere v smislu vključenosti Slovenije v jugoslovansko federacijo pa po mnenju anketirancev ne zagotavljajo takšnega celovitega razvoja Slovenije.

Razumljive in logične so povezave stališč o prihodnosti Slovenije kot neodvisne in samostojne države s takšnimi predvidenimi odločitvami na plebiscitu. Kažejo se tudi izrazite povezave stališč o predvideni samostojnosti Slovenije in plebiscitarnimi odločitvami o njeni odcepitvi ter odločitvami o nepogajanjih z drugimi republikami glede konfederacijskih povezav. Zamisli o samostojni Sloveniji so poveza-

² Slovenski utrip, Javno mnenje 88–89, RI FSPN, Ljubljana 1989, str. 368, 369.

³ SJM 89.

⁴ SJM 90/2.

⁵ – O metodi analize variance, glej C. Trampuž, TiP 3–4/91, str. 380.

– SJM 90/2.

⁶ – V. Rus: Refolucija: med reformo in revolucijo, Nova revija 95/90, str. 445–448.

ne tudi s kratkoročnejšimi pričakovanji (nerealnimi) o izboljševanju razmer, odločno pa s pričakovanji o bistvenih dolgoročnejših izboljšavah družbenih razmer in s pripravljenostjo z delovnimi naporji in skromnejšim življenjem – prispevati k samostojnosti in neodvisnosti Slovenije. Stališča o prihodnji samostojnosti Slovenije se povezujejo tudi s skrajnimi žrtvami za dosego tega cilja – z bojem za samostojnost Slovenije.

Anketiranci se ne bojijo tega, da bi Slovenijo ob pridobitvi njene samostojnosti in neodvisnosti ogrozale sosednje države. Nizki so deleži tistih, ki predvidevajo ogrožanje s strani Avstrije, Italije in Madžarske (zgodovinsko asimilacijske dejavnosti, okupacije Slovenije s strani sosednjih nacij so pozabljene in kaže se velika stopnja zaupanja do teh sosednjih držav in do sprememb v njihovih političnih sistemih). Visoki pa so deleži stališč, ki izražajo nevarnost ogrožanja Slovenije v primeru njene samostojnosti s strani Srbije. Tako se kaže opazna povezanost stališč o samostojnosti Slovenije s stališči o njenem ogrožanju s strani Srbije. Stališča o samostojnosti Slovenije se povezujejo še s stališči o vračanju imigrantov iz Slovenije v njihove izvirne družbe, češ da ogrožajo zaposlitvene možnosti domačinov.⁷

Zveze med stališči kažejo, da anketiranci razmišljajo o samostojnosti Slovenije, povezano z njeno odcepitvijo. Zavedajo se, da gre za dolgoročni cilj, ki naj bi pripeljal do celovitejšega razvoja preko delovnih naporov, na katere so pripravljene. Pri procesih osamosvajanja Slovenije se bojijo njenega ogrožanja s strani Srbije. Hkrati občutki ogroženosti zaradi sedanjih razmer v Jugoslaviji spodbujajo odločitve o tem, da je izhod v prihodnji samostojni Sloveniji. Z odločitvami o samostojni Sloveniji se povezuje netoleranten odnos do imigrantov iz drugih republik, ki bivajo v Sloveniji.

Teoretsko zasnovo empirično ugotovljenih odločitev za samostojno Slovenijo najdemo v težnjah narodov in etničnih skupin za pridobitev njihove avtonomije in enakopravnosti. Avtonomijo si narodi pridobivajo z zagotovljeno nacionalno suverenostjo, ki predstavlja izhodišče za široko razvejane nadnacionalne integracije. Etnične skupine nenehno iščejo svoje politične okvire, ki jim zagotavljajo vsestranski razvoj, socialno varnost in možnosti avtonomnih odločitev o svoji prihodnosti. Težnje po samostojni Sloveniji je mogoče razumeti kot transformiranje slovenskega naroda, omejeno suverenega v jugoslovanski federaciji, v državno tvorbo, v suvereno nacijo. Gre za proces razvoja od omejene nacionalne tvorbe v popolnejšo nacionalno tvorbo. Ta razvoj moremo še označiti za prehajanje etnonaroda, ki je razvil etnične značilnosti narodov od identitete, organizacije, do javne moči z narodnimi pravicami in omejeno avtonomijo, z elementi delne suverenosti, v državno nacijo, ki zagotavlja pridobitev popolnejše suverenosti in politične neodvisnosti.⁸

O odcepitvi Slovenije od Jugoslavije

Razglabljanja slovenskega javnega mnenja o samostojnosti Slovenije so povezana z njeno odcepitvijo od Jugoslavije. So pa deleži stališč o odcepitvi nižji od deležev stališč o samostojnosti Slovenije. Povezave stališč o odcepitvi s stališči

⁷ SJM 90/2.

⁸ – R. Jackson: *Ethnicity*, v: G. Sartori ed., *Social Science Concepts*, London, Sage 1989, str. 205–233.

– J. Gelner: *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford 1984.

o kratkoročnem in dolgoročnem predvidenem izboljšanju razmer, kažejo na prepričanje anketirancev, da vključitev Slovenije v Jugoslavijo onemogoča razvoj Slovenije. Zveza stališč o odcepitvi Slovenije s stališči o pretrganju raznoterih stikov z jugoslovanskimi republikami odseva rigorozne odločitve glede prenehanja nekaterih stikov. To so razvojno problematične odločitve. Te povezave so poudarjene glede pretrganja stikov na področju vojske in zunanje politike – glede gospodarskih, kulturnih, znanstvenih, solidarnostnih stikov pa so manj izrazite. Hkrati beležimo tudi povezave stališč, ki nasprotujejo odcepitvi z vidika ohranitve raznoterih stikov z drugimi jugoslovanskimi republikami. Omenjene povezave kažejo, da ob večinskih stališčih za ohranjanje gospodarskih, kulturnih, znanstvenih, solidarnostnih stikov z drugimi republikami, kljub odcepitvi Slovenije, le manjši del anketirancev povezuje odcepitev s pretrganjem stikov z drugimi republikami.

Med anketiranci, ki so naklonjeni zamisli o odcepitvi Slovenije, so še druge povezave njihovih stališč, ki kažejo na rigoroznost pogledov te kategorije. Vidne so zveze stališč o odcepitvi s stališči o nesmiselnosti konfederacije med Hrvaško in Slovenijo in nasprotovanju dogovarjanja Slovenije po odcepitvi z drugimi republikami o sklenitvi konfederacijskih pogodb. Omenjene povezave stališč opozarjajo, da najdemo pri kategoriji, ki se zavzema za odcepitev Slovenije od Jugoslavije, tudi del anketirancev, ki rigorozno razmišljajo o pretrganju stikov z drugimi republikami po osamosvojitvi Slovenije. Ta razmišljanja štejemo za razvojno problematična. Izrazita povezanost stališč o osamosvojitvi s stališči o ogrožanju s strani Srbije po pridobitvi samostojnosti pa opozarjajo na to, da se anketiranci zavedajo negotovosti, ki utegne doleteti Slovenijo po njeni odcepitvi in pridobitvi samostojnosti.⁹

Konfederacijske povezave Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami

Deleži stališč o konfederacijskih povezavah samostojne Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami so pomembni. 62% anketirancev meni, da se naj Slovenija po odcepitvi pogaja z drugimi republikami o oblikovanju konfederacije, 22% pa jih temu nasprotuje. Deleži stališč, ki predlagajo konfederacijska pogajanja, so višji od deležev stališč, ki so prepričani, da je prihodnost slovenske države v konfederacijskih povezavah z drugimi jugoslovanskimi republikami (33%). Ob naraščanju teženj po samostojni Sloveniji in njeni odcepitvi od Jugoslavije se težnje h konfederacijski povezavi Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami zmanjšujejo.¹⁰

Večina vidi smiselnost konfederacijskih povezav med Slovenijo in Hrvaško v luči kulturne in civilizacijske blizkosti in nujnosti tesnejših povezav z eno od jugoslovanskih republik. Dvomi v te konfederacijske povezave pa temeljijo na problemih medsebojnega (ne)zaupanja in pa težko rešljivih konfliktov med Srbi in Hrvati. Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da je zamisel o konfederacijskih povezavah Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami v javnosti prisotna in da jo kaže upoštevati pri izgrajevanju slovenske nacionalne države.

Med zavrnilnimi stališči o odcepitvi Slovenije in pritrilnimi stališči o konfederacijskih pogajanjih se kažejo povezave. Gre za anketirance, ki hočejo ohraniti povezave Slovenije z Jugoslavijo. Vidne so poudarjene povezave med deleži sta-

⁹ SJM 90/2.

¹⁰ SJM 90, SJM 90/2.

lišč, ki nasprotujejo konfederacijskim pogajanjem in pritrilnimi stališči o odcepitvi. Ti anketiranci, ki so za odcepitev, ne želijo konfederacijskih pogajanj. Anketiranci, ki so za samostojno in neodvisno Slovenijo, se z nadpovprečnimi deleži hkrati odločajo za to solucijo in proti prihodnjim konfederacijskim pogajanjem.

Anketiranci, ki pričakujejo v prihodnje od Slovenije konfederacijska pogajanja, se z nekoliko nadpovprečnimi pogledi nagibajo k povečanju demokracije, osebne svobode in varnosti, materialnega blagostanja in možnosti za osebno promocijo po osamosvojitvi Slovenije. Njihova pričakovanja so torej umirjeno optimistična. Najdemo povezave med stališči o sklepanju konfederacijske pogodbe z Hrvaško in optimističnimi stališči vsestranskega razvojnega pričakovanja, pa tudi zveze med stališči, ki nasprotujejo konfederaciji s Hrvaško in stališči o vsestranskih razvojnih pričakovanjih.

Izrazitejše povezave med stališči o prihodnji zamisli Slovenije, povezani v konfederaciji in stališči o plebiscitarnem glasovanju o konfederacijskih pogajanjih Slovenije po odcepitvi, kažejo na skladnost razmišljanja tistega dela anketirancev, ki so naklonjeni zamisli o konfederaciji. Te zveze so vidne tudi med stališči o prihodnjih konfederacijskih povezavah Slovenije s stališči o smiselnosti sklepanja konfederacijske pogodbe s Hrvaško. Zveze med stališči o prihodnjih konfederacijskih povezavah Slovenije s stališči o ohranjanju vojaških, zunanjepolitičnih, kulturnih, znanstvenih, solidarnostnih stikov, kaže na to, da so privrženci zamisli o konfederacijskih povezavah Slovenije naklonjeni ohranjanju vseh stikov Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami – vključno z vojaškimi in zunanjepolitičnimi – kar lahko označimo kot opazno odstopanje od povprečja mnenj vseh anketirancev. Iz drugih povezav lahko sklepamo, da pristaši zamisli o konfederacijski ureditvi Slovenije kratkoročno niso optimisti glede izboljšanja razmer, so pa bolj optimistično nastrojeni v pogledu morebitnega ogrožanja Slovenije po pridobitvi njene samostojnosti s strani drugih držav. S podpovprečnimi ocenami sijo tudi o ogrožanju Slovenije s strani Srbije. Podpovprečne so tudi njihove ocene, da bo prišlo do razhajanja Jugoslavije z nasilnimi konflikti. Pri konfederacijsko usmerjeni kategoriji še opažamo bolj poudarjena stališča o razvojno pomembnih povezovanjih Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami, čeprav so seveda njihova večinska stališča na ravni povprečja odgovorov usmerjena na povezovanje z zahodnimi razvitimi družbami. Stališča kategorije anketirancev, ki se zavzema za konfederacijsko ureditev Slovenije, so povezana s stališči, ki se plebiscitarno odločajo za samostojno in neodvisno Slovenijo, ne pa za njeno odcepitev od Jugoslavije in obratno. Iz povezav stališč konfederacijsko usmerjenih anketirancev še razberemo njihovo večjo naklonjenost do sprejema trajnejših imigrantov iz drugih okolij Jugoslavije, ki bivajo v Sloveniji. Pritrdilna stališča o sklenitvi konfederacijske pogodbe s Hrvati so povezana s stališči o kratkoročnejših in dolgoročnejših izboljšavah življenjskih razmer po osamosvojitvi Slovenije.

Sklenemo lahko z ugotovitvami, da so stališča naklonjena konfederacijskim povezavam Slovenije z drugimi republikami, še posebej s Hrvaško, zasnovana na umirjenem celovitem razvojnem optimizmu in na nujnosti ohranjanja vseh stikov z jugoslovanskimi republikami, kar naj bi omejilo možnosti ogrožanja Slovenije s strani drugih držav po pridobitvi njene samostojnosti in omejilo izbruhe nasilnih konfliktov v dogajanjih ob prestrukturiranju Jugoslavije. Konfederaciji naklonjena stališča vidijo razvojno koristnost od povezav Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami. So za samostojno Slovenijo, vendar ne za njeno popolnejšo združitve od Jugoslavije. Konfederacijsko zavzeti anketiranci so naklonjeni sprejemu

trajnih imigrantov v Slovenijo. Konfederacijska pogodba s Hrvaško bi po mnenju dela anketirancev po osamosvojitvi Slovenije prispevala k izboljšanju življenjskih razmer.¹¹

Načini razhajanja Jugoslavije

Anketiranci se zavedajo tega, da procesi prestrukturiranja Jugoslavije z osamosvajanjem in odcepitvijo Slovenije ne bodo enostavni. Več kot polovica jih sodi, da bodo ti procesi potekali prek hudih, vendar ne nasilnih konfliktov, in le 20% jih je bolj optimističnih, ker menijo, da bo razhajanje jugoslovanskih narodov potekalo na miren, sporazumen in demokratičen način. Nizek je delež povsem črnogledih, ki menijo, da bo Jugoslavija razpadla v nasilnih spopadih in državljanski vojni. Odgovori na vprašanje o obstoju realnih možnosti, da bi v zaostreni krizi JLA prevzela oblast, so uravnoteženi. Z enakimi deleži anketiranci pritrjujejo tej verjetnosti, kot jo tudi odklanjajo. Sodbe o nevarnosti nenasilnih in nasilnih konfliktov ob razhajanju Jugoslavije so povezane s stališči o ogroženosti Slovenije po njeni osamosvojitvi s strani Srbije in pa seveda s stališči o verjetnosti prevzema oblasti JLA zaradi zaostrenih kriznih razmer v Jugoslaviji. Povezava stališč o navezavi stikov Slovenije z zahodnimi državami, pomembnimi za njen razvoj, s stališči o nevarnostih ogrožanja Slovenije po osamosvojitvi s strani Srbije kaže, da je utrjeno prepričanje o tem, da Sloveniji ne preti nevarnost s strani zahoda, vidi pa potencialne grožnje z vzhoda Jugoslavije.¹²

Sedanje razmere v Jugoslaviji, kjer se odvijajo procesi njenega prestrukturiranja, razhajanja, brez spoštovanja nekih dogovorjenih pravil, upravičeno vzbujajo skrb o nadaljevanju ostrih konfliktov v prihodnosti, ki utegnejo pripeljati celo do vojaškega puča in se nadaljevati po osamosvojitvi Slovenije z njenim ogrožanjem s strani Srbije.

Povezave samostojne Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami

Večina slovenske javnosti se odloča za samostojnost in neodvisnost Slovenije, opazen pa je tudi delež tistih, ki razmišljajo o konfederacijskih povezavah z drugimi jugoslovanskimi republikami, kot smo že omenili. Ob teh odločitvah se nakazujejo tudi možna področja povezave in hkrati področja, ki naj bi bila v suvereni pristojnosti Slovenije, kar pomeni pretrganje dosedanjih razmerij z Jugoslavijo. Z izrazitimi večinskimi deleži (dokaj enakimi) se anketiranci odločajo za ohranjanje stikov z drugimi deli Jugoslavije na področjih znanstveno raziskovalnih dejavnosti, solidarnostne pomoči in gospodarstva. Večinski so tudi predlogi o sodelovanju na področju kulture in znanosti. Ti predlogi so razumljivi in kažejo na potrebo po ohranjanju pomembnih ekonomskih, znanstvenih in kulturnih stikov, ki so se vendarle dolgo časa uveljavljali z različno uspešnostjo in ki predstavljajo nujna izhodišča za sodobne širše integracijske procese. V Sloveniji je prisotno zavedanje o tem, da pomembnih stikov z jugoslovanskim družbenim prostorom ni koristno s procesi političnega državnega osamosvajanja Slovenije pretrgati, da graditev samostojne nacionalne državnosti ne pomeni »odhajanja« iz družbenega prostora,

¹¹ SJM 90/2.

¹² SJM 90/2.

v katerem delujejo raznotere tradicionalne vezi in ki je hkrati geografski prostor bližnjih sosedov. Javno mnenje izraža pomisleke glede partikularizma in provincializma, ki bi se jima bilo treba izogniti, tudi z ohranjanjem prej navedenih jugoslovanskih stikov ob procesih osamosvajanja Slovenije. Zanimiva so večinska stališča o ohranjanju solidarnostnih stikov ob nesrečah. Dolgoletno izražena stališča solidarnosti do pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov – kljub najostrejšim političnim medrepubliškimi mednacionalnim konfliktom – niso zamrla.¹³

Več pa je stališč za pretrganje jugoslovanskih stikov na vojaškem področju (51% za pretrganje in 30% za njihovo ohranjanje). Prav tako so neznatno prevladujoči deleži za ohranjanje stikov nad deleži za njihovo pretrganje na področju zunanje politike. Slovenska javnost se torej v bistvu odloča za samostojno Slovenijo, brez kakšnih povezav z drugimi jugoslovanskimi republikami na področju tipičnih državnih dejavnosti, ki sodijo v pristojnosti suverenih držav, kar je razumljivo še posebej glede na vrsto slabih izkušenj z JLA in njenimi grožnjami, naperjenimi proti procesom osamosvajanja Slovenije.

Ne presenečajo tudi poudarjene povezave stališč o samostojni Sloveniji in njeni odcepitvi od Jugoslavije s stališči o pretrganju stikov z drugimi republikami na področju vojske in zunanje politike ter manj poudarjene povezave s stališči o pretrganju stikov na drugih področjih. Po drugi strani pa se seveda povezujejo stališča, ki se ne strinjajo z odcepitvijo Slovenije od Jugoslavije s stališči o ohranjanju jugoslovanskih stikov tudi na področju vojske in zunanje politike. Kažejo se povezave med stališči o pogajanju Slovenije po odcepitvi z drugimi republikami o oblikovanju konfederacije, s stališči o ohranjanju vseh vrst stikov z drugimi jugoslovanskimi republikami. Mogoče je skleniti, da se odcepitvene težnje vežejo s predvidenimi zoženimi jugoslovanskimi stiki, težnje po konfederacijskih povezavah pa s pogledi o ohranjanju prihodnjih stikov z jugoslovanskimi republikami.¹⁴

Teoretično razlago empiričnih stališč o ohranjanju stikov samostojne Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami lahko najdemo v možnostih za razvijanje nadnacionalnih integracij, do katerih bi moglo priti po uveljavitvi nacionalne suverenosti. Sodobni družbeni razvoj odpira komunikacijske možnosti in možnosti raznoterih načinov sodelovanja med pripadniki različnih nacij in etničnih skupin. Govorimo o hkratnih procesih uveljavljanja posebnosti ter globalizacije. Majhni nacionalni sistemi lahko premostijo svojo količinsko majhnost z odpiranjem v širši družbeni prostor, kar predstavlja pot za razvoj majhnih nacionalnih sistemov in za nadomeščanje količinskih s kakovostnimi kriteriji. Suverene nacionalne države, povezane z mnogimi stiki z drugimi samostojnimi nacijami, še posebej z geografsko bližnjimi in tistimi, kjer obstoje že tradicionalne vezi, utegnejo v teh stikih nadomeščati nekdanja nasprotja in konflikte, ki so prevladovali v utesnenih federacijskih unitarnih okvirih, s procesi tekmovanja, konkurence in pluralističnih integracij. S tem tudi omejevanje partikularističnih nacionalizmov, pred katerimi niso imune družbe v zgodnjih obdobjih njihovega postsocialističnega razvoja.¹⁵

¹³ – P. Klinar: *Pogledi o narodu, nacionalnih odnosih in nacionalni politiki*, v: *Slovenski utrip – Javno mnenje 88/89*, RI FSPN, Ljubljana 1989, str. 62–64.

– Slovenski utrip, *Javno mnenje 88/89*, str. 367, 148.

¹⁴ SJM 90/2.

¹⁵ – Tradicija, modernizem, postmodernizem, *Družboslovne razprave*, Ljubljana 7/89.

– Z. Mlinar: *Na poti v informacijsko družbo*, TİP, 10/89, str. 1194–1214.

– T. Kozma: *Minority Conflicts and Educational Policy in Eastern Europe*, XII. World Congress of Sociology, Madrid 9–13 July 1990.

Iz stališč javnega mnenja je mogoče izluščiti nekatere predstave, kakšna naj bi bila samostojna slovenska država. Njene značilnosti bi bile: demokratična ureditev, z zagotovljenimi pravicami in svoboščinami na ravni zahodnoevropskih standardov. Slovenska javnost se ne odpoveduje soupravljanju v delovnih organizacijah in samoupravljanju v lokalnih in regionalnih skupnostih, pa tudi na nekatere oblike neposredne demokracije ne bi kazalo pozabiti. Država naj bi bila laična. Razvila naj bi svoje državne značilnosti, od lastne vojske do lastnega denarja, hkrati pa ohranila gospodarske, kulturne in znanstveno raziskovalne stike z drugimi jugoslovanskimi republikami. Odprta naj bi bila v svet in razvijala stike z drugimi zahodnimi evropskimi državami in ZDA, s sosednjimi državami in Slovenci po svetu. Slovenska država naj bi omogočila svojim državljanom ne le več demokracije in svobode, kot so je bili deležni doslej, marveč predvsem tudi več materialne blaginje in individualnih promocijskih možnosti.

To naj bi zagotavljal pluralističen sistem na področju idejnega, političnega in lastninskega pluralizma z močno vlogo države blaginje in njenimi učinkovitimi socialnimi dejavnostmi. Med značilnostmi slovenske države ne gre prezreti njenih humanih in naprednih nazorov v pogledu vloge vojske in v postopnem prehodu k njeni ukinitvi, pa v zvezi z odpravo smrtno kazni, v odločanju staršev o rojstvu otrok, priznavanju zunajzakonske skupnosti ipd. Osebnе pravice in svoboščine državljanov pa bi bilo mogoče – po sodbah javnega mnenja – omejevati le v izjemnih primerih.¹⁶

Sklepne ugotovitve o stališčih kategorij anketirancev o prihodnosti Slovenije

1. Kar zadeva plebiscitarne odločitve anketirancev z različnimi delovnimi položaji (kvalifikacija, izobrazba, položaj na delovnem mestu) o samostojnosti Slovenije, njeni odcepitvi in sklepanju konfederalnih pogodb po pridobitvi samostojnosti z drugimi jugoslovanskimi republikami, ni med njimi kakšnih statistično pomembnejših razlik. Nekoliko nadpovprečni so deleži odgovorov kategorij anketirancev, ki nimajo vodilnih in vodstvenih položajev, ki sporočajo, da nasprotujejo odcepitvi Slovenije od Jugoslavije. Kategorije z višjimi delovnimi položaji pa bolj izrazito sporočajo, da naj se Slovenija po odcepitvi pogaja z drugimi republikami o oblikovanju konfederacije in da je prihodnost samostojne Slovenije v okviru jugoslovanske konfederacije. Skeptične pa so v pogledu konfederacije s Hrvaško.

2. Kategorije z višjimi delovnimi položaji so bolj črnoglede glede življenjskih razmer v Sloveniji po njeni odcepitvi v kratkoročni perspektivi.

3. Kar zadeva stike samostojne Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami, kategorije z višjimi delovnimi položaji z nadpovprečnimi deleži stališč omenjajo pretrganje vojaških in zunanjepolitičnih stikov, hkrati pa se te kategorije zavzemajo za ohranjanje drugih stikov (znanstvenih, kulturnih).

4. Stališča, da niso pripravljene na nikakršne žrtve v prid osamosvojitve Slovenije, se povezujejo z odgovori kategorij z nižjimi delovnimi položaji. Kategorije nekvalificiranih, kmetov, nezaposlenih poudarjajo, da niso pripravljene več in boljše delati in s tem prispevati k osamosvojitvi Slovenije. Izrazitejšo pripravlje-

¹⁶ – SJM 90/2.

– Samostojna Slovenija, Nova revija 95/90.

nost z delovnimi naporji in skromnejšim življenjem prispevati k osamosvojitvi Slovenije izražajo kategorije z višjimi delovnimi položaji, ki pa spet poudarjeno ne kažejo pripravljenosti, da bi zaradi tega prenašale revščino, ali pa se borile z orožjem za samostojnost Slovenije.

5. Kategorija z višjimi delovnimi položaji pričakuje glede na nadpovprečne deleže odgovorov hude, vendar nenasilne konflikte ob razdruževanju Jugoslavije. Bolj optimistične so kategorije z nižjimi delovnimi položaji, ki se bolj izrazito odločajo za miren in sporazumen potek razhajanja med jugoslovanskimi narodi.

6. Kategorije z višjimi delovnimi položaji poudarjajo, da po samostojnosti Slovenije ni bojazni, da bi nas ogrožala katera druga država. Nadpovprečne deleže odgovorov, da bi utegnila Srbija ogrožati Slovenijo po njeni osamosvojitvi, pa omenjajo kategorije z nižjimi delovnimi položaji.

7. Slovenci so seveda bolj naklonjeni samostojnosti Slovenije in njeni odcepitvi kot Neslovenci, ki bivajo v Sloveniji, (med njimi so visoki deleži imigrantov). Slednji tem zamislim o prihodnosti Slovenije nasprotujejo z nadpovprečnimi deleži svojih stališč, osredotočajo pa se na konfederacijsko ureditev Jugoslavije in s podpovprečnimi deleži svojih stališč menijo, da bo osamosvojitve Slovenije pripeljala do izboljšanja razmer. Njihove sodbe poudarjajo ohranitev stikov Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami, vključno z vojaškimi in zunanje-političnimi stiki. Srbi, Črnogorci in deklarirani Jugoslovani najbolj izrazito poudarjajo, da je prihodnost Slovenije v okviru jugoslovanske federacije. Neslovenci poudarjajo, da niso pripravljeni na nikakršne žrtve v prid osamosvojitve Slovenije. Med njimi so le redki prepričani, da pretijo Sloveniji po osamosvojitvi grožnje s strani Srbije. Glede poteka razhajanja med jugoslovanskimi narodi pa so večji optimisti, saj izraziteje sodijo, da bo potekalo na miren, demokratičen in sporazumen način.

8. Starostne kategorije se v svojih stališčih, ki zadevajo odločanje o samostojnosti Slovenije, o njeni odcepitvi in sklepanju konfederacijskih pogodb, pomembnejše ne razlikujejo. Le kategorija mlajših anketirancev se z nadpovprečnimi odgovori odloča proti pogajanju Slovenije z drugimi republikami o oblikovanju konfederacije. Ne preseneča podatek, da se mlajši anketiranci izraziteje odločajo za prekinitev vojaških stikov samostojne Slovenije v jugoslovanskem prostoru, hkrati pa ta kategorija z nadpovprečnimi deleži svojih odgovorov meni, da preti samostojni Sloveniji ogrožanje s strani Srbije. Kategorije srednje starosti so bolj optimistične v primerjavi z drugimi starostnimi kategorijami, ko z nadpovprečnimi deleži sodijo, da bo do razhoda jugoslovanskih narodov prišlo na miren, sporazumen in demokratičen način.

9. Optimistična pričakovanja za prihodnji razvoj demokracije, osebnih svoboščin, promocijskih možnosti in materialnega blagostanja v prenovljeni osamosvojeni slovenski družbi potencirano izražajo kategorije mladih in kategorije z višjimi in srednjimi delovnimi položaji.¹⁷

10. Pristaši – prihodnji volivci različnih političnih strank, so glede odločitev o prihodnosti Slovenije kar opazno razdeljeni. Medtem ko pristaši strank vladajoče koalicije Demosa izrazito poudarjajo zamisel o prihodnji samostojni in neodvisni Sloveniji in njeni odcepitvi od Jugoslavije, pa pri ocenah pristašev LDS in SDP ugotavljamo povezave s stališči o prihodnji vključenosti samostojne Slovenije v jugoslovansko konfederacijo in o smiselnosti konfederacijske pogodbe s Hrvaško. Pristaši SDP so tisti, ki se z nekoliko nadpovprečnimi stališči ne strinjajo s samostojnostjo in neodvisnostjo Slovenije in s poudarjenimi nadpovprečnimi

¹⁷ SJM 90/2.

deleži izražajo svoje nestrinjanje z odcepitvijo Slovenije od Jugoslavije. Privrženci Demosovih strank so bolj optimistični (kratkoročno in dolgoročno) v pogledu izboljšanja življenjskih razmer po osamosvojitvi Slovenije, več skepticizma glede kratkoročnejše perspektive pa izražajo pristaši opozicijskih strank. Pristaši strank Demosa in LSD so nadpovprečno pripravljene na zmerne žrtve (delo, skromnejše življenje) v prid osamosvojitve Slovenije, niso pa pripravljene na skrajne žrtve (revščina, negotovost). Čeprav se večina pristašev Demosa ni pripravljena boriti z orožjem za samostojno Slovenijo, jih vendarle kar ena četrtina izraža tudi pripravljenost na to največjo žrtev. Pristaši Demosa bolj omenjajo pretrganje vseh stikov samostojne Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami kot pristaši drugih strank, pri čemer pa se večina odloča za ohranitev gospodarskih, solidarnostnih, kulturnih, znanstvenih stikov. So pa pristaši Demosovih strank nasprotni ohranitvi vojaških, pa tudi zunanjepolitičnih stikov v jugoslovanskem prostoru. Za ohranitev vojaških stikov se z izrazito nadpovprečnimi deleži stališč zavzemajo pristaši SDP in SSS, kar velja tudi za zunanje politične stike. Pristaši Liberalne demokratične stranke izraziteje menijo, da Slovenije po pridobitvi samostojnosti ne ogroža nobena država, pristaši strank Demosa pa poudarjeno menijo, da utegne samostojno Slovenijo ogroziti Srbija.¹⁸

Sklepne ugotovitve

1. Zamisli o osamosvajanju Slovenije so v zadnjih nekaj letih v zavesti javnega mnenja hitro dozorevale. Gre za procese, ki povezujejo samostojnost z odcepitvijo. V času od začetka 1990. leta do konca tega leta so se zelo hitro spremenila prevladujoča stališča o vključitvi Slovenije v jugoslovansko konfederacijo, v prevladujoča stališča o njeni samostojnosti in neodvisnosti. Na spremembo teh stališč so bistveno vplivala dogajanja v Jugoslaviji, ki so povsem pokopala v slovenskem javnem mnenju zamisel o obstoju dosežane jugoslovanske federacije.

2. Razlogi odločanja za samostojno Slovenijo so pretežno ekonomske narave, v manjši meri pa so politične in kulturne narave. Razvojne rezultate osamosvojitve javnost pričakuje v daljšem roku, kratkoročno pa se zaveda težav, ki jih ti procesi prinašajo. Pričakovanja po osamosvojitvi Slovenije so velika; vsestranski razvoj: blagostanje, demokracije osebnih pravic in varnosti ter možnosti za osebno napredovanje. Za osamosvojitve Slovenije so njeni prebivalci pripravljene za ceno neekstremnih žrtev (boljše delo, skromno življenje). Večinsko izraženo javno mnenje pa se ne nagiba k temu, da bi se bili Slovenci pripravljene tudi za ceno najtežjih žrtev – nezaposlenosti, revščine, negotovosti ali oboroženega boja – pripravljene potegovati za cilje samostojnosti.

3. Bojazen, da bi bila Slovenija po osamosvojitvi ogrožena od sosednjih držav, je minimalno prisotna v zavesti slovenske javnosti, pač pa se izraža v nevarnosti ogrožanja s strani Srbije. Zamisli o samostojnosti Slovenije pa odsevajo tudi netoleranco do trajnih imigrantov iz drugih okolij Jugoslavije, kar kaže, da te zamisli niso imune pred nacionalističnimi primesmi.

4. Stališča o samostojnosti in odcepitvi Slovenije so povezana, vendar manjši del javnosti obeh procesov ne povezuje med seboj. Odcepitev Slovenije javnost povezuje z dolgoročnejšim celovitim razvojem Slovenije, pri tem pa se odloča manjši del javnosti tudi za pretrganje stikov z jugoslovanskimi republikami, kar

¹⁸ SJM 90/2.

lahko kritično označimo za skrajne in problematične odločitve. Razumljiva so poudarjena stališča o pretrganju vojaških in zunanjepolitičnih stikov z drugimi jugoslovanskimi republikami, neutemeljena pa so sicer manj poudarjena stališča o pretrganju kulturnih, gospodarskih, znanstvenih, solidarnostnih stikov z drugimi jugoslovanskimi republikami. Odcepitev Slovenije, ki je razumljena v tem skrajnem smislu, bi Slovenijo potisnila v težaven položaj, če bi opustila številne, v dolgotrajnem obdobju razvite stike v jugoslovanskem prostoru. V stališčih o odcepitvi Slovenije najdemo še druga skrajna stališča, npr. tista, ki po odcepitvi Slovenije nasprotujejo sklepanju konfederacijskih pogodb z drugimi republikami.

5. Slovensko javno mnenje še opozarja na možnost Slovenije, da se vključi v jugoslovansko konfederacijo, izraziteje pa opozarja na konfederacijska pogajanja z drugimi republikami po odcepitvi Slovenije od Jugoslavije. Tudi višji deleži stališč o samostojnosti Slovenije od deležev stališč o njeni odcepitvi govorijo za prisotnost zamisli o konfederaciji in o ohranitvi stikov v jugoslovanskem družbenem prostoru. Se pa seveda zamisli o konfederacijskih povezavah Slovenije zmanjšujejo, kolikor bolj naraščajo zamisli o njeni samostojnosti, povezani z odcepitvijo.

6. Javnost se zaveda, da bo razhod Jugoslavije konflikten proces in niso redki, ki se bojijo nasilnih konfliktov, vojaškega udara in nadaljevanja ogrožanja Slovenije po njeni osamosvojitvi s strani Srbije.

7. Prevladujoča stališča o samostojnosti Slovenije in njeni odcepitvi ne izključujejo ohranjanja stikov z drugimi jugoslovanskimi republikami na področjih gospodarstva, znanstveno raziskovalnih dejavnosti, solidarnostne pomoči in kulture. Slovenska javnost, ki izhaja od samostojnosti Slovenije, ni naklonjena ohranjanju jugoslovanskih stikov na vojaškem in zunanjepolitičnem področju. Te tipične državne dejavnosti naj bi ostale v pristojnosti suverene Slovenije. V stališčih o pretrganju vojaških jugoslovanskih stikov se kaže odnos javnosti do JLA, ki nasprotuje političnim spremembam v Sloveniji in procesom njenega osamosvajanja. Procesi osamosvajanja torej ne pomenijo pretrganje pomembnih stikov Slovenije z jugoslovanskim družbenim prostorom, s sosedi, ki so bili ustvarjeni po dolgotrajni tradiciji. Osamosvojitve Slovenije odpira nove možnosti za uveljavljanje raznoterih stikov z jugoslovanskimi republikami, zasnovanimi na preteklih pozitivnih izkušnjah in na novih temeljih.

8. Zamisli o samostojni slovenski nacionalni državi so progresivne. Ta naj bi sprejela evropske demokratične standarde s sklopi pravic ter svoboščin, si zagotovila suverenost in se hkrati povezovala s svetom ter ohranjala stike z jugoslovanskimi republikami. Njen razvoj naj bi pripeljal do države blaginje z razvitimi socialnimi dejavnostmi in humano usmerjenostjo.

9. Ob temeljnem pogledu na samostojno Slovenijo, odcepljeno od Jugoslavije, je hkrati v javnosti kar izrazito prisotna zamisel o njenem pogajanju z drugimi republikami, o sklenitvi konfederacijskih pogodb, še posebej s Hrvaško. Te odločitve se povezujejo z razvojnimi pričakovanji Slovenije in s težnjami po ohranitvi številnih stikov z jugoslovanskimi republikami, kar naj bi zmanjšalo možnosti ogrožanja Slovenije po njeni osamosvojitvi in omejilo izbruhe nasilnih konfliktov ob razhajanju Jugoslavije. Stališča o konfederacijskih povezavah Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami odsevajo odbojnost do popolnejše ločitve Slovenije od jugoslovanskega družbenega prostora.

10. Med odločitvami različnih socialnih kategorij o samostojnosti Slovenije, njeni odcepitvi in konfederacijskih povezavah, ni pomembnejših razlik. Kategorije z višjimi delovnimi položaji so bolj zavzete za konfederacijska pogajanja in za ohranjanje kulturnih in znanstvenih stikov z drugimi republikami, razen vojaških

in zunanjepolitičnih. Te kategorije so pripravljene na žrtve (ne pa na skrajne žrtve) za osamosvojitve Slovenije, ker se zavedajo kratkoročnejših težav po osamosvojitvi. Predvidevajo, da bo razhajanje Jugoslavije potekalo preko hudih konfliktov, manj pa se bojijo tega, da nas bo po osamosvojitvi ogrožala kakšna druga država (vključno s Srbijo). So pa te kategorije optimistično nastrojene glede prihodnjega vsestranskega razvoja osamosvojene Slovenije. Kategorije z nižjimi delovnimi položaji izstopajo s svojimi stališči glede nepripravljenosti na nikakršne žrtve v prid osamosvajanja Slovenije. Bolj optimistično pričakujejo načine razhajanja Jugoslavije, hkrati pa predvidevajo, da pretijo Sloveniji po njeni osamosvojitvi grožnje s strani Srbije.

11. Kategorija Neslovencev, ki živijo v Sloveniji, se po nekaterih svojih odločitvah prekriva s sodbami kategorije z nižjimi delovnimi položaji (nepripravljenost na žrtve ob osamosvajanju Slovenije, miren demokratičen način razhajanja jugoslovanskih narodov). Bistvena značilnost njihovih sodb pa je, da manj kot Slovenci soglašajo z zamislijo o samostojni Sloveniji, ker to ne bi pripeljalo do izboljšanja razmer. So odločeni za ohranitev vseh stikov z drugimi jugoslovanskimi narodi in ne zaznavajo nevarnosti ogrožanja samostojne Slovenije s strani Srbije.

12. Kategorije mladih z optimizmom pričakujejo vsestranski prihodnji razvoj v samostojni slovenski družbi, zaskrbljene pa so zaradi morebitnega ogrožanja Slovenije po njeni osamosvojitvi s strani Srbije. Manj so naklonjene konfederacijskim pogajanjem in si želijo pretrganje vojaških stikov v jugoslovanskem prostoru.

13. Zamisli o samostojni Sloveniji, odcepljeni od Jugoslavije so zasidrane predvsem pri pristaših političnih strank Demosa, ki so optimistično nastrojeni glede prihodnosti samostojne Slovenije, za kar so pripravljene tudi na žrtve. V primerjavi s pristaši drugih političnih strank so najmanj zavzeti za ohranjanje stikov samostojne Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami. Bojijo se, da bi samostojnost Slovenije utegnili ogrožati Srbija. Med pristaši opozicijskih strank se kaže več interesa za sklepanje konfederacijskih pogodb med samostojno Slovenijo in drugimi jugoslovanskimi republikami in za ohranjanje vseh stikov z njimi. Med njimi je več skepticizma glede prihodnosti samostojne Slovenije, med pristaši SDP pa je še posebej očitna navezanost na jugoslovanski družbeni prostor.

14. Kot sklepno ugotovitev lahko zapišemo, da je bil premik v slovenskem javnem mnenju od sprejemanja jugoslovanske federacije, preko konfederacije do samostojne Slovenije izredno hiter, pogojen z vedno hujšo in dolgotrajno krizo in z zmeraj bolj zaostrenimi mednacionalnimi konflikti, povezanimi z grožnjami prisilnih ukrepov. Te hitre spremembe v javnem mnenju so dalj časa zorele, bile pa so vzpodbujene z intenzivnimi in obsežnimi ideološkimi dejavnostmi pred plebiscitom. Cilj samostojne in odcepljene Slovenije je njen vsestranski (post)moderni razvoj, ki nalaga nacionalni državi mnoge zahteve, vključno s spodbudami za razvoj civilne družbe. Zahtevne, vsestranske razvojne cilje želi javnost doseči brez skrajnih žrtev; če se bodo ti cilji dosegali z ekstremnimi žrtvami, ali pa če spremembe ne bodo potekale v smeri vsestranskega razvoja, temeljni cilj procesov osamosvajanja Slovenije ne bo dosežen.

Procesi osamosvajanja Slovenije ne pomenijo pretrganja stikov z jugoslovanskimi republikami, marveč ohranjanje tistih tradicionalnih kulturnih, znanstvenih, solidarnostnih, gospodarskih stikov, ki so se izkazali kot koristni in hkrati kot razvijanje stikov na novih temeljih. Javnost opozarja politiko na konfederacijska pogajanja z drugimi republikami po osamosvojitvi Slovenije; zamisel o konfederaciji ni še povsem zavržena, to pa zaradi razvojnih pričakovanj, zmanjševanja možnosti ogrožanja Slovenije in omejevanja nasilnih konfliktov.

Sedanji čas osamosvajanja Slovenije prinaša tudi skrajne poglede slovenske javnosti, ki sicer niso prevladujoči, vendar obstaja nevarnost, da se razširijo. Gre za nacionalistična in šovinistična stališča, partikularistično zaprtost, provincionalizem majhnega družbenega prostora, predstave o nenehni ogroženosti, o poudarjeni negotovosti ipd. Opozoriti velja na socialno nezadovoljstvo kategorij z nižjimi socialnimi statusi, ki niso pripravljene na nikakršne žrtve pri osamosvajanju Slovenije in na stališča kategorij Neslovencev, ki z nenaklonjenostjo spremljajo procese osamosvajanja in odcepljanja Slovenije. Prisluhniti velja sodbam bolj izobraženih kategorij z višjimi delovnimi statusi o načinih in problemih osamosvajanja Slovenije. Optimistična razvojna pričakovanja mladih se tokrat ne bi smela spremeniti v razočaranja, ki so jih doslej doživljale mnoge generacije pred njimi.

Ljubljana, 15. februarja 1991